

Het stalinistisch label

antwoord aan Alain Meynen

Naar aanleiding van 30 jaar Vlaams Marxistisch Tijdschrift schreef Alain Meynen twee bijdragen waarin hij zich afvroeg of het VMT een bron is voor de studie van de ideologische conjunctuur. Deze bijdragen verschenen in het VMT van maart 1997 en van september 1997. Jos Wolles formuleerde een aantal bedenkingen aan het adres van Alain Meynen. We vroegen Alain Meynen om op zijn beurt te reageren.

Bedenkingen Jos Wolles

Alain Meynen analyseerde de jaargangen van het VMT door uit te gaan van de vraag over de wijze waarop het denken van het tijdschrift evolueerde gedurende de periode 1966-1996. Hij kadert deze evolutie binnen de ontwikkelingsgeschiedenis in termen van crisis/herstructurering van de staat en van de ideologie en gaat hierbij na welke plaats het VMT binnen deze ontwikkeling inneemt.

Zoals hem aanvankelijk gevraagd werd, had de auteur ook een bijdrage kunnen schrijven over 30 jaar VMT tegen de achtergrond van de sociale geschiedenis. Hij heeft zich niet volledig aan deze opdracht gehouden. Mijns inziens: terecht! Bij deze opdracht dreigt immers het gevaar of de verleiding voor de onderzoeker om op een oppervlakkige manier na te gaan welke thema's in het tijdschrift aan bod kwamen en hoe deze thematiek evolueerde en gerelateerd kan worden aan de maatschappelijke ontwikkelingen. Op deze manier ontstaat mogelijk goede historische journalistiek maar ook niet meer dan dat. Wil men dieper ingaan op de ontwikkeling van de relatie tussen de maatschappij en het denken over die maatschappij, dan is men genoodzaakt over te stappen op een ideologische deconstructie van dit denken. Als marxist was hij deze stap aan zichzelf verplicht. En ik beschouw

zijn poging - ook los van deze verplichting - als een verdienste.

Ook kan men zijn eigen partijdigheid bij de ideologische duidingen enigszins begrijpen en aanvaarden. Maar dan is bij de kritiek hierop eveneens een ideologische deconstructie van zijn denken gewettigd en voor de hand liggend. Dit geldt vooral voor het te onpas gebruik maken van het label "stalinistisch", dat in een vertoog allesbehalve een "neutrale" zakelijke aanduiding is voor een "marxistische" variante, maar integendeel een sterke emotionele gevoelswaarde bezit. Labeling - in dit geval een zeer pejoratieve - functioneert in een discussie vaak als een wapen om de tegenpartij uit te schakelen, monddood te maken, als een doodoener.

"Officiële" communisten hebben in vele gevallen moeite bij de verwerking van een tragische periode uit het verleden van hun organisatie, maar ook aanhangers van de IVde Internationale blijven in hun denken hieraan vastkleven door de theorie en praktijk van de officiële Westerse communistische partijen stevast van het label "stalinistisch" te voorzien, zonder voldoende oog te hebben voor nuances en verschillen binnen deze partijen en de ontwikkelingen die zich voorgedaan hebben.

Laten we echter op een zakelijke wijze meer in detail ingaan op de termen van Meynens betoog. Hij schrijft: "De eigen crisis die zich in het VMT laat natrekken kunnen we omschrijven als de crisis van het stalinisme. Wat kan onder de crisis van het stalinisme verstaan worden? Ik versta hier een meervoudige crisis onder:

a. de crisis van de controle-mechanismen van de Sovjet-bureaucratie op de Westerse KP's. Deze crisis kwam op vanaf ca. 1956, maar werd vooral duidelijk op het einde van de jaren '70.

b. een crisis van de controle van de Sovjet-Russische KP en van de KP's van de "volksdemocratieën" op de "eigen massa's. Ook deze crisis kwam op vanaf 1956, bereikte hoogtepunten in 1968, in het begin van de jaren '80 en uiteraard vooral in de periode 1989-91. Deze controle-crisis is uiteindelijk overgegroeid in een desintegratie, resp. een diepgaande transformatie van regimes en sociale verhoudingen.

c. Een diepgaande crisis van de Westerse KP's. Deze crisis heeft in een aantal gevallen geleid tot een haast volledig verdwijnen van deze partijen, in een aantal andere gevallen in een diepgaande maar niet noodzakelijk bruuske of onverwachte transformatie van deze partijen (denk bv. aan de omvorming van de PCI.)"¹

Abstractie makende van de wijze van veralgemenende formulering, kan ik me hiermee grotendeels eens verklaren. Toch meteen zijn ook hier enkele aanvullende nuanceringen en accentueringen op hun plaats: ook de vooroorlogse geschiedenis van de communistische beweging is een geschiedenis van conflicten en dissidenties zowel op het gebied van de politieke strategie als op het gebied van de theorievorming. Men kan bijvoorbeeld verwijzen naar de discussies binnen het Komintern tussen een sectaire harde lijn, getypeerd door de strategie van "klasse tegen klasse", met de labeling "sociaal-fascisten" toegekend aan de sociaal-democraten, en de lijn, die het uiteindelijk won, van de volksfrontpolitiek. Ook de verwarring in de communistische beweging rond de afsluiting van het niet-aanvalsact en de intrede van communisten in het Verzet tegen de bezetter ook vóór de inval van de nazi's in de Sovjet-Unie, wijst erop dat de controle van de Sovjet-bureaucratie niet zo volledig kon zijn. Men kan trouwens de evolutie van de Westerse KP-en zien als een groeiende manifestatie van nationale identiteit². De Belgische communisten gaan er prat op hun

XIde Congres in 1954 te zien als een duidelijk democratische, anti-stalinistische breuk "avant la lettre" in hun politieke praktijk.

Op theoretisch vlak zien we ideeënstrijd ook binnen het officiële marxisme vanaf Rosa Luxemburg tot Roger Garaudy over Lucacs, Karl Korsch, Antonio Gramsci, Henri Lefebvre, Ernst Bloch, Louis Althusser e.a. Het officiële marxisme behaalde weliswaar tijdelijk de overhand binnen de "partijdoctrine", maar alleen al het bestaan van telkens weer opduikende "afwijkingen" wijst op een levend marxisme binnen en in weerwil van een officieel gecodificeerd marxisme en marxisme-geschiedenis en droeg bij tot vernieuwing van de praktijk en theorie van de partij.

Alain Meynen staat een periodisering voor met als leidraad de crisis, respectievelijk de reorganisatie van de staat. Hij wil de factor "staat" naar voren schuiven, omdat dat hem mogelijk maakt "de kwestie te stellen van de ideologie ofwel de vraag op te werpen naar het verloop en de structuur van de ideologische conjunctuur"³. Hierbij gaat hij over tot een zogenaamde "demontering van de theorie van het staatsmonopoliekapitalisme. Als theorie van het verzet van de "natie" tegen het "monopool-despotisme" was de "stamokap"-theorie het centraal organiserende paradigma van het VMT in de periode 1966-1978⁴. Het is hier dat het gebruik van het label "stalinisme" het scherpst en het meest onterecht naar voren komt samen met een kritiek, die een manifestatie is van een aantal ideologische stokpaardjes van de IVde Internationale, zonder dat deze stroming expliciet vermeld wordt (kritiek op de volksfrontstrategie, kritiek op de Natie...) Het aanwenden van de benaming STAMOKAP (hij is hierin niet de enige) suggereert semantische verwantschap met de zogenaamde DIAMAT en HISTOMAT waardoor de gelijkheidstekens met stalinistische filosofische canons onmiddellijk in het oog springen. De tekst zelf is nog meer expliciet en rechtstreeks op het VMT gericht wanneer hij poneert "...het VMT wou niet alleen zichzelf "integreren". Het streefde een inschakeling na in de (nieuwe) politieke conjunctuur om deze conjunctuur te kunnen integreren in de stalinistische schema's". En verder: "...het diende de tendens tot het dalen van de winstvoet van antwoord met een pleidooi ten gunste van het stalinistisch Partij-beginsel: het bracht tegen de crisis van de mechanismen van de laat-kapitalis-

tische plan-staat een alternatief staatsdirigisme in het veld"⁵.

Ik heb niet de bedoeling de "theorie van het staatsmonopoliekapitalisme" als dusdanig te verdedigen. Wel wil ik hierbij het toegekende stalinistisch label betwisten. Eerder dan bij deze reflectie te verwijzen naar respectievelijk kritische dan wel lovende literatuur, wil ik, wanneer het past, teruggrijpen naar een discussie tussen enkele PCF-voorstanders van de staatsmonopoliekapitaaltheorie en enkele van haar critici⁶.

De "verdedigende" partij in dit gesprek wordt vertegenwoordigd door Paul Boccara, een van de verantwoordelijken van de economische afdeling van de PCF, en Francois Hincker, eveneens PCF-militant. De critici waren Christine Buci-Glucksman, Manuel Castells en Nicos Poulantzas.

De verwijzingen naar fragmenten uit dit gesprek laten toe de stellingnamen van de SMK-theoretici op een duidelijker en meer genuanceerde wijze naar voren te brengen en te toetsen aan het "stalinisme-label".

Alain Meynen schrijft: "Het Stamokap-concept is een strategisch concept. Het gaat terug op uitspraken van Stalin in het midden van de jaren dertig en op de strategie van het volksfront."⁷

Hierin onderscheid ik twee beweringen: a. het gaat terug op uitspraken van Stalin; b. het gaat terug op de strategie van het Volksfront. Deze beweringen worden niet geciteerd en evenmin wordt een bron aangeduid.

a. Laat een analogie tussen een al dan niet waardevolle uitspraak van Stalin en een uitgewerkte theorie toe te besluiten dat deze theorie stalinistisch is? Laat niet elke uitspraak toe meerdere elkaar uitsluitende theoretische varianten te ontwikkelen?

Paul Boccara zelf positioneert het uitgangspunt van zijn theorie tegenover de economische analyse van het Komintern die gangbaar was tijdens het interbellum. Het Komintern negeerde de lange golventheorie (waarop Boccara steunt) omdat zij van de dogmatische opvatting uitgingen dat de crisis toen de algemene en laatste crisis was⁸.

b. De strategie van het Volksfront wordt in "trotskistische" kringen voortdurend getypeerd als een stalinistische strategie. Alain Meynen laat hier de argumentatie achterwege. Paul Boccara merkt op dat "het manco van de economische

analyse van het Komintern verbonden was met een politieke opvatting, die zich lange tijd verzette tegen de oplossing van het Volksfront, zoals door de PCF naar voren gebracht werd. Onze analyse van het staatsmonopoliekapitaal en zijn crisis is een nieuwe aanzet ten opzichte van deze dogmatische en sectarische opvattingen"⁹.

Alain Meynen merkt op dat de omschrijving van Leo Michielsens van het SMK een formulering is, die "net als de stalinistische formulering van de "wetten van de dialectiek" of van de "beginselen van het historisch materialisme", het voordeel heeft dat ze duidelijk, eenvoudig en verstaanbaar is. Waardoor ze terzelfdertijd echter elke problematisering uit de weg gaat, ze gomt het weefsel van teksten uit door hetwelk ze mogelijk wordt gemaakt"¹⁰.

Waarom ook hier weer verwijzen naar stalinisme en naar de bekende simplificeringen van het marxisme? Is duidelijkheid en verstaanbaarheid (hier een positieve) stalinistische eigenschap? Wat is er stalinistisch aan Michielsens vaststellingen dat "het SMK een economie is die in haar grondslagen altijd kapitalistisch is, waar de monopolies de eerste viool spelen, een stelsel waarin economie en staat totaal verstrengeld zijn en de economie een antipode vormt van de 19de eeuwse liberale *laisser faire* enz...? O.K., men kan deze uitspraken betwisten, nuanceren, aanvullen... problematiseren, maar wat is er in hemelsnaam stalinistisch aan?

Meynen expliciteert kritisch Michielsens omschrijving door vooreerst aan te stippen dat "de Stamokap-theorie gedragen wordt door een economische wetenschap, waarbij de economie op zich staat en zich ontwikkelt in overeenstemming met de "economische wetmatigheden".

Stellen we hiertegenover dat Boccara uitdrukkelijk verklaart dat men "de analyse van de crisis van de maatschappij zich niet mag beperken tot de crisis van de economische structuren en van de productiewijze" Hij voegt hier onmiddellijk aan toe "dat het even onjuist zou zijn wanneer men de politieke, ideologische enz. crisis niet zou verbinden met de crisis op het niveau van de productieverhoudingen en de productiewijze... terwijl men het economisme bezweert, vervalt men om zo te zeggen tot "politisme" en "ideologisme". Met een marxistische analyse op het niveau van de economische basis, bedoelt hij een "kritische, niet een reducerende analyse"¹¹.

Op een later moment in de discussie laat Boccara opmerken dat "de communisten die op het gebied van de economische theorie werken, natuurlijk niet de staats-theorie hebben uitgewerkt. Zij hebben zich toegelegd op een theoretische analyse op het niveau van de productiewijze¹². De analyse van de PCF heeft niet enkel betrekking op de productiewijze maar op de maatschappij als geheel. Maar ook deze analyse is niet om zo te zeggen het politieke verlengstuk van een economische theorie.

"Wij stellen dat zich thans in de productiewijze een structurele crisis voordoet. En deze brengt de voorwaarden voort die de levensvoorwaarden van alle klassen en maatschappelijke lagen, en dus alle maatschappelijke verhoudingen, aan het wankelen brengt. Mechanisch, lineair, eenduidig bepaald? Natuurlijk niet! Maar wie zegt dat? Misschien degenen die ons dit in de mond leggen om er zich tegen af te zetten, om de fundamentele tegenspraken van de economie te negeren en zich op onvoldoende kritische wijze tot het politieke niveau te beperken."¹³

Kan men met deze "Stamokaptekst" onder ogen spreken van een mechanische, deterministische opvatting van de politieke economie? Kan men het aan economische wetenschappers verwijten dat zij op zoek gaan naar "economische wetmatigheden"? Een vaak gehoorde kritiek op de SMK-theorie is dat deze berust op een instrumentalistische visie (de staat als instrument van de monopolies). Ook Meynen herhaalt deze kritiek.

Indien dat eventueel het geval zou zijn, dan wil ik vooreerst opmerken dat dit geen monopolie is van het stalinisme. Vooral Lenin zag de staat als een instrument van de bourgeoisie (zie Staat en Revolutie). Ik beschouw deze visie als de uitwerking van het klassieke marxistische basis-bovenbouwmodel en het zogenaamde marxisme-leninisme is hierbij maar een schakel in een zich verder ontwikkelende staats-theorie, die vooral in de zeventiger jaren een meer complexe vorm krijgt bij verschillende auteurs.

Boccara zelf verzet zich met klem tegen het verwijt van instrumentalisme: "...zeker, de opvatting van de staat als instrument is reductief. Er bestaan geen apparaten die door de heersende klasse "gebruikt" worden, omdat de klassenstrijd ook deze apparaten doorsnijdt: deze apparaten staan zelf in verbinding met de gehele maatschappij, verkeren in een crisis, zijn onderhevig

aan verandering en vormen de inzet van strijd. Daarom hebben wij in het geheel geen sectaire, links-radicalistische opvatting van deze apparaten, die bijvoorbeeld hun onmiddellijke vernietiging zonder meer aanprijst in de illusie volstrekt nieuwe apparaten te kunnen scheppen. Maar wij delen evenmin de rechtse opvatting die de staat als een neutraal apparaat ziet, want ook deze apparaten zijn doortrokken van de huidige en traditionele klasseheerschappij van de uitbuiters en "monopolisten", die ten opzichte van de bevolking in de minderheid zijn, maar niettemin hun stempel op deze apparaten weten te drukken."¹⁴

In feite draait de discussie rond het concept van de relatieve autonomie van de Staat en hoe men de samenhang tussen economie, staat, ideologie, recht en klassenstrijd concipieert. De SMK-theorie was slechts een van de vele theoretische benaderingen, die alle hun verdiensten en tekorten hebben en verdere ontwikkeling en actualisering behoeven. Deze ontwikkeling is niet gebaat door Meynens geschematiseerde wijze van voorstelling.

Een vernieuwde marxistische staats-theorie daarentegen kan een van de theoretische fundamenten vormen voor de strategie van links t.o.v. het gemondialiseerde kapitalisme. Een pluralistische open discussie draagt hiertoe bij. Het misbruik van labeling hindert echter de bereidheid tot wederzijdse communicatie en versterkt de hokjesgeest, die jammer genoeg ook in wetenschappelijke kringen aanwezig kan zijn.

Jos Wolles

Noten

1 VMT maart 97, p. 79.

2 Jose Gotovitch, Pascal Delwit, Jean-Michel De Waele: *L'Europe des communistes*. Bruxelles: Editions Complexe, 1992. De auteurs schetsen een zeer genuanceerd beeld van de evolutie en de tegenstellingen binnen de West-Europese communistische partijen en hun verhouding t.o.v. de Sovjet-Unie en de Komintern. Dit beeld contrasteert sterk met de vrij categorieke interpretaties van Alain Meynen.

3 VMT maart 97, p. 74.

4 VMT oktober 97, p. 90-92.

5 id. p. 90.

6 Paul Boccara, Christine Buci-Glucksmann, Manuel Castells, Francois Hincker en Nicos Poulantzas: *Crisis van het*

kapitalisme, crisis van de maatschappij, crisis van de staat. Een debat. In: te elfder ure, Nr. 23: *Marxistische Staatstheorie*, p. 791-812, Socialistiese Uitgeverij Nijmegen, 1976. Het betreft de Nederlandse vertaling van een debat dat eerder verscheen in *La Nouvelle Critique*, theoretisch tijdschrift van de Franse Communistische Partij.

7 VMT oktober 97, p. 90.

8 Boccara, o.c. p. 798.

9 idem.

10 VMT, p. 91.

11 Boccara, p. 792.

12 Boccara, p. 796.

13 Boccara, p. 797.

14 Boccara, p. 806 en 807.